

ЗА ПАТЕТИЧНОТО И ЕЛЕГИЧНОТО ЗВУЧЕНИЕ В БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА ЛИРИКА

Марина Чемоданова (Москва)

В продължение на двете последни десетилетия между българските изследователи се водят оживени спорове, съществувал ли е изобщо романтизъм през епохата на Възраждането, какви са неговите хронологически рамки, етапи на развитие и съотношение с другите направления през дадения период. По тези въпроси сред българските литературоведи съществуват различни мнения. Така например Кр. Генов¹ счита романтизма за основно направление в литературата на Българското Възраждане и вижда неговата естетика и художествено-изобразителна структура в произведенията на почти всички български писатели през този период. Правейки периодизация на литературното развитие през епохата, Генов набелязва два етапа. Първият етап, както счита авторът, обхващащ времето от 1762 до 1853—1856 г. — от „История славянобългарска“ до Кримската война, — може да се охарактеризира по негово мнение като романтизъм на национално-будителския и патриотично-революционния патос. Вторият етап, продължаващ от Кримската война до Освобождението през 1878 г., е охарактеризиран от него като романтизъм на националноосвободителния и социално-революционния патос. По този начин съгласно с периодизацията на Генов романтизмът в България възниква по-рано, отколкото в другите европейски страни, което не съответствува на действителността. „Романтизирането“ на целия литературен процес през епохата на Възраждането неизбежно довежда автора до недооценяване на значението на другите направления и в частност на реализма за развитието на литературата от онова време.

Други учени отреждат на романтизма по-тесни хронологически рамки. Сериозни възражения против периодизацията, дадена от Генов, изказва Ем. Георгиев. Той смята, че в сравнение с Европейското Възраждане през XIV—XVI в. Българското Възраждане има свое съдържание, което се определя в значителна степен от новите етапи в европейското развитие. Като обхваща XVIII—XIX в. — епохата на Просвещението и романтизма, — то се свързва идеологически с тях и в неговата обществено-културна сфера могат да се разграничават два периода: ренесансово-просветителски и период на романтизма. Първият период поставя задачи пред Възраждането, а вторият започва да ги осъществява. Романтизмът по мнението на Георгиев господства напълно в българската литература през 40-те—50-те години на XIX в. През 60-те—70-те години той запазва господстващото си положение, но се появяват автори, които започват като роман-

¹ Кр. Генов. Романтизмът в българската литература. С., 1968; Характерни черти на романтизма в българската литература. — В: Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX в. С., 1980.

тици, продължават като реалисти или създават почти едновременно романтични и реалистични произведения и дори сливат романтизма и реализма в едни и същи произведения.² Затова периода на 60-те—70-те години Георгиев нарича период на „прехода от романтизма към реализма“. Разграничавайки се в определението на конкретно-историческото съдържание на романтизма, и Георгиев, и Генов са единодушни в това, че в българската литература през епохата на Възраждането романтизмът е самостоятелно направление. Към същата позиция се придържа и П. Динеков.³

Някои български изследователи изхождат от друга гледна точка. Например Г. Цанев счита, че романтизмът през епохата на Възраждането не се формира като самостоятелно направление, но независимо от това изиграва голяма роля в развитието на новата българска литература.⁴ Към него се присъединяват К. Топалов,⁵ Б. Ничев⁶ и Ил. Конев.⁷

И накрая съществува трета, крайна позиция по този въпрос. Литературоведът Кр. Куюмджиев, размишлявайки за методологическите проблеми на българската литературна история, изказва мисълта, че да се търсят в българското литературно развитие от епохата на Възраждането известните ни стилове и течения на европейската литература — сантиментализъм, романтизъм и т. н. — е загуба на време, доколкото „трансплантацията“ на идеи, форми, жанрове и стилове от европейската литература в българската става случайно, в готов вид. Дава се такова обяснение на тази „трансплантация“: съприкосновението с развитата европейска култура поражда у българите мъчителното чувство за изостаналост и желанието да подражават. „Щом започваш да подражаваш на европееца в облеклото, не може да не му подражаваш във всичко останало.“⁸

Изказванията на българските литературоведи на VII международен конгрес на славистите,⁹ централна тема на който беше романтизмът, трудовете на Ем. Георгиев, П. Динеков, Г. Цанев, Б. Ничев, Кр. Генов, Ил. Конев, Ив. Унджиев и Цв. Унджиева,¹⁰ Д. Леков,¹¹ В. Велчев¹² и други български изследователи свидетелствуват за плодотворното изучаване на романтизма в българското литературознание. И все пак при наличие на такива диаметрално противоположни съждения проблемът за романтизма в българската литература през епохата на Възраждането не трябва да се счита за решен. Той се нуждае от по-нататъшна работа.

² Ем. Георгиев. Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие. С., 1973; Типологичен релеф на романтизма в славянските литератури. — В: Славянска филология. т. 13, С., 1973.

³ П. Динеков. Особенности на литературното развитие през епохата на Възраждането. — СпБАН, 1980, кн. 1.

⁴ Г. Цанев. За романтизма в българската литература през Възраждането с оглед към романтизма в сръбската литература. — Изв. Инст. за литература, т. 21, 1972.

⁵ К. Топалов. Проблеми на възрожденската поезика. С., 1979.

⁶ Б. Ничев. За своеобразието на южнославянския романтизъм. — В: Славянска филология, т. 13, С., 1973; От фолклор към литература. С., 1976.

⁷ Ил. Конев. Литературни взаимоотношения и литературен процес. С., 1974.

⁸ Кр. Куюмджиев. Историята като жива памет. — Литературна мисъл, 1977, кн. 8, с. 39.

⁹ Славянска филология, т. 13. Литературознание. Доклади и статии за VII международен конгрес на славистите. С., 1973.

¹⁰ Ив. Унджиев, Цв. Унджиева. Христо Ботев. Живот и дело. С., 1975.

¹¹ Д. Леков. Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., 1970.

¹² В. Велчев. Българо-руски литературни взаимоотношения през XIX—XX в. С., 1974; Творческият метод на Христо Ботев и традициите на романтизма и реализма. — В: Славянска филология, т. 13. Литературознание. Доклади и статии за VII международен конгрес на славистите. С., 1973, с. 155—180.

Сложността на проблема се състои в това, че в българската литература през епохата на Възраждането почти няма образци на чист, „класически“ романтизъм. Българският романтизъм нерядко се проявява преплетен с други тенденции в литературното развитие. Това е предизвикано от закъснялото (по силата на историческите условия — петвековното чуждоземно иго), а след това — извънредно стремително, бурно развитие на литературния процес в България през периода на разложение на феодализма, на развитие на буржоазните отношения и формиране на българската нация. Оттук идват и голямата трудност, и нерядко възникващата между литературоведите полемика при определяне творческия метод на много писатели през Възраждането и на отделните им произведения. Работата е в това, че „всеки български писател е бил принуден да осъществява не една каква да е, а цял комплекс от степени на художествено развитие“¹³. Почти едновременно възникване на различните литературни явления, тяхното взаимопроникване и преплитане е характерна особеност на историко-литературния процес през този период. Но такава особеност съвсем не означава, че романтизмът „се разтваря“ сред другите течения и тенденции в българската литература от епохата на Възраждането. Не означава тя и това, че българският романтизъм няма своя национална специфика, че идеите и формите на европейската литература се пренасят в българската механически, в готов вид. Първопричините за литературните явления се предизвикват от конкретно-историческото национално развитие. Така възникването и развитието на романтизма е било предизвикано от вътрешните потребности на литературното и обществено развитие.

Спецификата на българския романтизъм зависи преди всичко от условията, в които се формира той. В неговия обществен и естетически идеал се отразява дълбоко героичната националноосвободителна борба на българския народ против турското иго и против духовния гнет на фанариотите. Както справедливо отбелязват изследователите, „в българския романтизъм има само едно прогресивно, а именно — революционно направление, което го отличава от романтизма на редица други литератури. Българският романтизъм е насочен против турския феодализъм и всички съпътстващи го явления.“¹⁴

Изучаването на реалния литературен процес показва, че романтизмът в българската литература се проявява мощно, ярко (особено през 40-те—70-те години на XIX в.), бидейки не само отражение на националното възраждане, но и важен фактор за неговото развитие. Романтичната литература отразява процеса на формиране на нацията, революционните веяния на епохата. За българите тя е била израз на развитието на националното самосъзнание, едно от средствата в борбата за независимост.

И все пак за романтизъм през епохата на Възраждането като за литературно направление следва да говорим със значителни ограничения. Струва ни се правилна гледната точка на Г. Н. Поспелов, който счита, че под направление трябва да се разбират произведенията на група писатели, споделящи определена творческа програма и ориентирани се така или иначе към нейните положения при създаването на произведенията си.¹⁵ Такава програма у романтиците, творещи през възрожденската епоха, не е имало. В България отсъствуват манифести на романтизма, подобни на предговора на В. Юго към неговата драма „Кромвел“ (1827), на статиите на А. Мицкевич „За романтичната поезия“ (1822), „За варшавските критици и рецензенти“ (1829), на трактата на О. М. Сомов „За романтичната поезия“ (1823), на книгата на А. Галич „Опитът на науката за изящното“ (1825) и т. н.

¹³ Г. Д. М. Гачев. Ускоренно развитие на литературата. М., 1964, с. 299.

¹⁴ Очерки истории болгарской литературы XIX—XX веков. М., 1959, с. 26.

¹⁵ Г. Н. Поспелов. Проблемы литературного стиля. М., 1970, с. 20.

Българският романтизъм през епохата на Възраждането е литературно течение, което възниква спонтанно, но не случайно, а органично, по законите на бурното, предреволюционно време. И макар че това течение не е било теоретически осъзнато, все пак то обединява творчеството на редица писатели, притежаващи в една или друга степен общност на идейния мироглед, а оттук — и собствени художествени тенденции¹⁶. Една цел, една задача обединява всички български романтици — освобождението на многострадалното отечество от тъй жестокото иго. Романтичните произведения най-добре отговарят на тази задача, призовавайки народа към активна борба за свобода.

Романтичното течение в България може да се охарактеризира от различни страни, като се отчита многоплановостта на самото явление. Задачата на настоящата статия е да осветли онези романтични тенденции, които са спомогнали за формиране на българската лирика. Проблемът за романтизма в българската литература през възрожденската епоха изисква за по-нататъшното си осветление максимално конкретно проникване в художествената същност на изучавания материал, разглеждане на литературата в тясна връзка с обществения живот на нацията, установяване на вътрешната връзка между поетиката и течението на идеите. Той изисква подход към нейното изследване от позициите на историческата поетика, възприемане на българския романтизъм в конкретно-поетическия контекст на европейската литература наред с неговите идейно-типологически съотнасяния.

Революционната ситуация в България в периода на най-високия подем на националноосвободителното движение (който съвпада с периода на разцвета на романтизма), предизвиква необходимостта от произведения, призоваващи народа към отхвърляне на тиранията, възпяващи героизма и саможертвата. Поезията първа се откликва на това властно изискване на времето. В края на 40-те и началото на 50-те години на XIX в. в литературата навлиза Добри Чинтулов (1822—1886). Неговите свободоловни песни „Стани, стани, юнак балкански!“, „Вятър ечи, Балкан стене“ и др. се отличават с призивен, прък израз на революционните идеи. Чинтулов почти не публикува произведенията си (впрочем неговите бунтовни песни турската цензура преди всичко не би и допуснала до печата). И все пак стихотворенията му се разпространяват тайно, в ръкопис, опознава ги народът, към който се обръща поетът, стремежи се да пробуди неговото национално самосъзнание, призовавайки да се отхвърли ненавистното чуждоземно иго.

Чинтулов увлича българите с идеалите на свободата, като разобличава робството и прославя героиката на подвига. Призивът към всенародно въстание като правило е изразен във формата на пряко обръщение. Във всяка песен ще срещнем повелителната форма на глагола: „Станете, братя, вий станете, начало покажете вий; и сабите си запашете. . .“; „Доиде време, ставайте, от сън се събуджайте. . .“; „Да стане лева наш балкански. . .“ (Лъвът е романтичен символ на силата и независимостта на българския народ.) Езикът на песните на Добри Чинтулов е живата разговорна реч, наситена с въпроси, възклицания, емоционално напрегната. Пламенната лексика на Чинтулов („буен огън“, „благородна искра“, „гореща любов“) е оказвала силно въздействие върху читателите, стиховете-лозунги са увличали масите с героичния си патос. Георги Бакалов справедливо отбелязва, че „всяка песен на Чинтулов е призив към революция“¹⁷. Естествеността, простотата, свежестта на езика, експресивният тон на песните са допринесли те да станат химни на освободителната борба и да се пеят из цяла България. Романтизма на Чинтуловите бунтовни песни, отразил патоса на ге-

¹⁶ Г. Н. Поспелов. Проблемы литературного стиля. М., 1970, с. 21.

¹⁷ Г. Бакалов. Български писатели и книги. Кн. I. С., 1925, с. 72.

рвичната революционна борба, изразил възхищението от идеалите на свободата и справедливостта, вярата в светлото бъдеще на народа, трябва да наречем патетичен. Вярата в близкото освобождение на България е свързана у поета с безгранично скъпата му идея за общославянско братство. Самият Чинтулов си спомня, че под прякото въздействие на стихотворението на руския славянофил А. С. Хомяков „Орел“, в което звучи призив за обединяване на славяните, пише песента „Стани, стани, юнак балкански“, където е изразена тази идея:

На помощ сърби, черногорци
със радост ще се затекат,
а и от север храбри руси
тозчас ще да се появят.

Творчеството на Добри Чинтулов представлява не само начало на революционния романтизъм в българската литература, то полага основите на националната поезия изобщо и в частност — на гражданската лирика. В сравнение с дидактизма в стихотворните опити на даскалите Чинтуловата лирика представлява по-висока степен в развитието на българската поезия през възрожденската епоха. Благодарение на неговите произведения националната поезия се обогатява с нови ритми, със силабическо стихосложение, придобива естествена и звучност. Отгласи от бунтовните песни на Чинтулов се долавят в произведенията на П. Р. Славейков, Г. С. Раковски, Л. Каравелов, Хр. Ботев, Ив. Вазов; Л. Каравелов цитира Чинтуловите стихове в повестите „Неда“ и „Бедното семейство“, за въздействието на неговата поезия върху народните маси пише Ив. Вазов в романа „Под игото“. Песните на Чинтулов изпълняват в българското освободително движение същата мисия, както „Марсилезата“ през Френската революция. По такъв начин Чинтуловата поезия, от една страна, отразява пробудилото се национално самосъзнание и революционния ентузиазъм на народните маси, а, от друга, съдейства за тяхното нарастване.

Линията на патетичния романтизъм продължава Петко Рачов Славейков (1827—1895). До неотдавна бяха известни само 5—6 стихотворения на поета с явно изразена революционна тематика. На изследователката на творчеството на Славейков С. Баева се удаде да открие в българските архиви много нови, неизвестни досега бунтовни песни на поета.¹⁸ Това откритие в значителна степен променя обичайното, утвърдено в науката мнение за „просветителството“ на Славейков. Така например литературоведът Боян Пенев счита, че бунтовните песни са случаен, незначителен момент в творчеството на поета-просветител.¹⁹ Между другото мирогледът на писателя е бил противоречив, и в живота му е имало продължителни периоди, когато той е стоял на революционни позиции, което естествено намира отражение в неговото творчество. Първият цикъл бунтовни песни е написан от поета през 1850—1856 г. (времето на Кримската война и нейното навечерие), когато много българи лелеят надежда за близко освобождение с помощта на Русия. Вторият цикъл бунтовни песни Славейков пише по време на Априлското въстание от 1876 г. и Освободителната руско-турска война от 1877—1878 г. През този период той ги пише и разпространява вече без страх. По такъв начин двата цикъла се появяват по време на особено мощно избухване на националноосвободителната борба и затова отразяват пробуждането на националното самосъзнание и предават усещането за надигащата се буря, която ще съкруши тиранията. Революционните песни на Славейков изобилствуват с императивни форми на речта. И отново, както и у Чинту-

¹⁸ С. Баева. Петко Славейков. Живот и творчество. 1827—1870. С., 1968.

¹⁹ Б. Пенев. История на българската литература. Т. III. С., 1977.

лов, българите дочуват в тях подкана към решителни действия, призови-обръщени към възраждащата се нация. И отново — взривна лексика, рязкост на стиха, подчертаващи суровостта на борбата:

Днес за всички рани
тъй да викнем с страст:
„Смърт на вас, тирани,
край на вашата власт!“

(„Към българите“)

През 70-те години на XIX в. шафетата на патетичния романтизъм подхваща Стефан Стамболов. В началото на 70-те години той се учи в Русия, където е свързан с руски революционери. След завръщането си от Русия Стамболов започва да участва активно в подготовката на българската революция. В Букурещ се включва в живота на българската емиграция, сближава се с Христо Ботев и Иван Вазов, бива избран от събранието на БРЦК (Българския революционен централен комитет) за апостол²⁰ на Старозагорския край, където става един от организаторите и ръководителите на въстанието през 1875 г. Взема участие в Априлското въстание през 1876 г. Превежда романа на Н. Г. Чернишевски „Какво да се прави?“ Тези кратки факти от биографията му говорят за мирогледа на Стамболов през този период. Литературното наследство на поета не е голямо — той е написал около 20-стихотворения. През 1875 г. съвместно с Христо Ботев Стамболов издава сборника „Песни и стихотворения от Ботев и Стамболов“, а през 1877 г. публикува самостоятелния сборник „Песни и стихотворения“ (двете книги излизат в Румъния). По-голямата част от песните на Стамболов са революционни боеви маршове, призоваващи на борба с притеснителите: „Възвание“, „Български марш“, „Сега или никога“, „Хей, народ поробен“, „Певец“ и др. По изобразителни средства Стамболовите песни в много отношения са близки до бунтовните песни на Д. Чинтулов и П. Р. Славейков, макар че са по-несвършени в художествено отношение. Но благодарение на своята актуалност и романтичен патос, на простотата и пламенността си те са били много популярни. Г. Бакалов ги счита за революционна програма, достъпна за всеки обикновен човек. Четниците на Христо Ботев, отиващи на смъртен бой с поробителите, пяхт Стамболовата песен „Не щеме ний богатство“, със същата песен започва въстанието в Панагюрище.

Врх на българската лирика през епохата на Възраждането е поезията на Христо Ботев. Немалко дискусии се водят днес за творческия метод на най-големия поет на възрожденската епоха. Съществуват противоречиви възгледи. Някои изследователи се придържат към мнението, че творчески метод на Ботев е реализмът. Други отстояват концепцията за романтичния принцип на отражение на действителността в неговото творчество. Част от учените разглеждат Ботевата поезия в тясна връзка както с тенденциите на романтизма, така и с реалистичните тенденции. По наше мнение в поезията на Ботев романтичните елементи съществуват заедно с реалистичните, при пряко изразена тенденция към укрепване в нея на реалистичното начало, което доминира в неговото творчество.

Романтичните елементи отчетливо се проявяват в баладата „Хаджи Димитър“, която може да се отнесе към висшите достижения на патетичния романтизъм. Безгранична е скръбта на поета по загиналия за народна свобода войвода Хаджи Димитър. За гибелта на бореца скърби цялата природа: орлицата го нази с крилата си от жестоко палещо слънце, вълкът ближе раните на героя. Съчувствуват му и соколът — юнашка птица, и прекрасните самодиви

²⁰ Апостол — ръководен деец на българското националноосвободително революционно движение през 70-те години на XIX в.

— легендарно-романтични същества, възпяващи народните мечти за вечна красота и младост.

Но трагическото чувство намира изход в тържествено-патетичното възпяване на героичния подвиг на бореца. Ако се сравнява поезията с музиката (а такова сравнение е уместно, защото поезията е музика на словото; още повече подобно сравнение ми се струва неизбежно при анализа на Ботевите стихотворения, поразяващи със своята мелодичност), то баладата „Хаджи Димитър“ извиква в паметта ни „Патетичната соната“ на Лудвиг ван Бетховен. В дневника си Бетховен пише: „Животът е трагедия. Ура!“ Как се съчетават такива противоположета? Фридрих Шилер в естетическите си трудове „За патетичното“ („Über das Pathetische“) и „За трагическото изкуство“ („Über die tragische Kunst“) разглежда патетичното като нравствена съпротива на страданието. Чрез преодоляването на трагическото чувство композиторият и поетът достигат до мощен, жизнеутвърждаващ оптимизъм. В баладата „Хаджи Димитър“ безизходно тежката мелодия на песните на жътварките-робини постепенно преминава в страстен, патетичен химн на Балкана, възпяващ безсмъртието на героите, загинали в борбата за свободата на България.

Иван Вазов пише в средата на 70-те години на XIX в. редица революционни стихотворения: „Панагюрските въстаници“ (1875), „Радецки“ (1876), „Свобода или смърт“ (1876) и др., които продължават линията на патетичния романтизъм. В Сопот Т. Каблешков организира таен революционен комитет, член на който е и младият Ив. Вазов. Самият поет си спомня: „В 1875 г. се начена революционното брожение. . . Под влиянието на новите революционни идеи и на книгата с Ботевите и Стамболови стихотворения аз започнах да пиша в това време бунтовнически песни, по-голямата част от които излязоха после в „Пряпорец и гусла“. Едно стихотворение — „Боят настана“, поместено тук под заглавието „Песен на панагюрските въстаници“ — стана много популярно в Априлското въстание и бе паяно в цяла България.“²¹ Участникът в Априлското въстание И. Г. Бакалов казва, че песента на Вазов „Панагюрските въстаници“ със съдържанието си е наелектризирвала младежта.²²

За епиграф към стихотворението „Радецки“, прославящо легендарния подвиг на Христо Ботев и неговата чета, Вазов взема думите на поета от революционния лагер по времето на Френската революция от 1789—1793 г. П. Е. Лебрен: „Ти, Свобода, която възпявам и която обожавам, води моя кораб по тези вълни. . .“ И това не е случайно. В. И. Ленин пише: „... целият XIX в., този век, който даде цивилизацията и културата на цялото човечество, премина под знака на Френската революция. По всички краища на света той само това и правеше: прокарваше, осъществяваше на части, довършваше онова, което създадоха великите френски буржоазни революционери.“²³ Антифеодалното съдържание съставлява същността и на Френската революция, и на българското националноосвободително движение, но в България борбата против феодализма се усложнява от това, че протича в условията на най-жестоко чуждоземно иго. Това налага своя отпечатък върху българската литература като цяло и върху своеобразието на българския романтизъм в частност.

Българският романтизъм типологически е тясно свързан с романтизма в онези страни, където се вдъхновява от идеите на националноосвободителната борба. В романтичната поезия на тези страни ще срещнем също такова пряко, непосредствено обръщане към народа с призив към борба за свобода. В унгарската литература подобни пламенни революционни поетични възвания към възраждащата се нация звучат в поезията на Ш. Петьофи, Г. Цуцор, М. Вьорьош-

²¹ Ив. Вазов. Събрани съчинения. Т. 19. С., 1956, с. 85.

²² И. Г. Бакалов. Спомени и разкази за въстанието в Батошево. С., 1926, с. 25.

²³ В. И. Ленин. Съчинения. Т. 29, с. 342.

март, в румънската — у А. Мурешану, В. Александри,²⁴ в словашката — в романтичната поезия на Само Халука.²⁵ Както и в другите европейски литератури, в България естетическите принципи на революционния романтизъм се проявяват най-пълно в областта на поезията.

В българската лирика през епохата на Възраждането отчетливо се отделя също така струята на е л е г и ч н и я романтизъм. Към него се отнася носталгичната поезия, появила се във връзка с факта, че мнозина писатели са били принудени да творят в емиграция — в Румъния, Русия, Сърбия, Австро-Унгария, Гърция и т. н. Лайтмотивът на тази поезия — мъчителната тъга по България, желанието да се върнат в родният край — звучи в елегията на Константин Миладинов „Тъга за юг“, в стихотворенията „В зноен ден“ от Найден Геров, „Жалба“ и „До българската майка“ от Райко Жинзифов, „Молитва“ и „Хубава си, моя горо“ от Любен Каравелов и др. Лирическият герой на пронизващо печалната елегия на К. Миладинов „Тъга за юг“ мечтае за орлови криле, за да напусне страната на мъглите и жестоките снежни бури, навяващи мрачни мисли, и да полети към България, където прекрасната родна природа и зарята сгриват душата. Мечтата на К. Миладинов се сбъдва — той се завръща в родината. Но се завръща, за да загине скоро там: българският патриот е хвърлен от турците в тъмница, където умира на тридесет и две години. Любен Каравелов, живял около двадесет години в емиграция (в Русия, Сърбия, Румъния), приглася на К. Миладинов в стихотворението „Молитва“:

Боже мили, мола ти са,
направи ма пиле,
дай ми очи орелови,
соколови криле.

Носталгичният тон отличава и елегията на Л. Каравелов „Хубава си, моя горо“.

Прекарасната, но поробена родина на поета се изправя пред него в образа на пролетна гора (такова олицетворение е характерно и за хайдушкия епос). Тази Каравелова елегия, изразила мъката на многобройните изгнаници по изгубеното отечество, става една от най-популярните народни песни. На Л. Каравелов се удава да се върне в България едва след Руско-турската война, донесла освобождение на неговата страна. Той умира под роден покрив, което така много иска. А колко българи завършват живота си в чужбина! Талантливият Николай Катранов на двадесет и четири години умира във Венеция. Сава Филаретов, изпитал силен душевен потрес във връзка с тази преждевременна смърт, написва стихотворението си „Възпоминание“:

Аз още помня, не ще забравя
твоите думи прощални, мили,
кога да тръгнеш по път железен,
далеч да идеш здраве да тръсиш:
аз още помня твоите въздишки,
тежки, печални, като предгробни!

Сякаш да беше жива раздяла,
гаче ли нещо нам я предказа.
Гаче без да шеш някаква жалост,
печал дълбока и неутешна,

²⁴ Ю. А. Кожевников. Эпоха романтизма в румънской литературе. М., 1979.

²⁵ И. А. Богданова. Само Халука. — В: История словацкой литературы. М., 1970.

бе на лице ти изображена;
тъй ти ни изгледа — та после тръгна...²⁶

И Райко Жинзифов, прекарал половината от своя кратък живот извън родината, също умира на тридесет и девет години в чужбина.²⁷ В поезията на Райко Жинзифов спомените за детството, за песните на родния край, за страдащата България се преплитат с мотива за самотата и скръбта. В стихотворението „Жалба“ поетът с болка възкликва: „Как тежко, другари, как тежко во тая далечна чужбина!“ Той набляга на това, че далече от родината младостта увяхва преждевременно подобно на цветето, лишено от вода. Отгласи от „Жалба“ могат да се доловят в първото стихотворение на Христо Ботев „Майце си“ (1867), написано също така в емиграция:

...та мойта младост, мале, зелена
съхне и вехне, люто язвена?!

Весел ме гледат мили другари,
че с тях наедно и аз се смея, —
но те не знаят, че аз веч тлея,
че мойта младост слана попаря!

Линията на носталгичната поезия от епохата на Възраждането завършват произведенията на Ив. Вазов от периода на неговата емиграция в Румъния:

Дето ази и да трая —
за теб мисля и горя,
в теб родих се и желая
в теб свободен да умра.

(„Де е България“ — 1876)

Немският романтик Йосиф Айхендорф счита, че мъчителната обич и непреодолимата мъка по „изгубената родина“ е една от най-характерните черти на романтизма. Специфичната особеност на българската носталгична поезия, отличаваща се с романтична извисеност на чувствата, се състои в това, че тя предава не само изгарящата болка на изгнаниците, не само жалостта към сълзите на страдащата Родина, но и гневните проклетия по адрес на тиранията, принуждаваща най-добрите синове на България да живеят далече от нея.

Скръбният тон е характерен и за някои поетически произведения, посветени на славното минало на България, на онова далечно време, когато страната е била силна и независима. В стихотворението „Охрид“, написано от Р. Жинзифов през 1862 г., поетът с болка си спомня за високата в миналото, а сега съборена в праха култура на древна България, за нейния духовен център Охрид, за мъдрия Климент — ученик и съратник на славянските просветители Кирил и Методий.

Мнозина поети обръшат погледа си към развалините на Преслав — столицата на Първото българско царство, и на Велико Търново — столицата на Второто българско царство. Лирическият герой на стихотворението на Харалан Ангелов „Преслав“, скръбейки за това, че столицата на древна България е изгубила своята някогашна слава, призовава цар Симеон да стане от гроба и да погледне в каква черна пустиня се е превърнал царственият град Преслав. В стихотворението на Д. Чинтулов „Възпоминание“ героят изпитва „сърдечно влечение“ към паметниците на старината във Велико Търново. Руините на някогашната българска столица му наваяват спомени за цар Асен I, освободил България

²⁶ Българска възрожденска поезия. Подбор и редакция Кирил Топалов. С., 1980, с. 269.

²⁷ Същата участ постига и литературния критик Нешо Бончев, прекарал 20 години в емиграция и починал на тридесет и девет години зад граница. През 1869 г. той пише на Марин Дринов: „Виждаш, пролет идва. Старата болка за отечеството отново тревожи.“

от византийско иго, за славните български юнаци, неуморно отблъскващи нападенията на враговете в името на народната свобода. И тогава терзанията на героя, възникнали при съпоставката на миналото величие с нерадостния мрак в съвременната му България, се сменят с мечтата за възвръщане на някогашната независимост.

Романтичният герой на елегията на Д. Чинтулов „Двама приятели“ е самотен и печален сред заобикалящата го действителност и само спомените за героичните дела на прадедите внасят успокоение в душата му. Когато приятелят пита героя защо прекарва времето си в самота, той отговаря, че самотен се е почувствувал едва след зададения въпрос, върнал го към реалната действителност. До този миг, припомняйки си сред развалините на Преслав героичното минало на България, той е живял истински, пълнокръвен живот: пред него като живи видения са възникнали победоносните сражения на българите под ръководството на хан Крум против нападналия страната византийски император Никифор.

С тези произведения на Д. Чинтулов са съзвучни някои стихотворения на П. Р. Славейков. Така например „Възпоминание“ (1849) е подражание на елегията на К. Н. Батюшков „Сред развалините на един замък в Швеция“. Естествено вместо развалините на шведския замък в свободно преработената от Славейков елегия се появяват развалините на древната столица Търново. Лирическият герой изпитва благоговение пред тези руини — свидетели на свободата на България, и неизразима мъка при мисълта за нейното настояще. В стихотворението „И тази вечер, о, светла луна“, както и в елегията на Д. Чинтулов „Двама приятели“ пред героя възникват романтични видения: възкръсва величието на някогашната столица, чува се тропотът на конете, оседлани от юнаците. Типично романтичният пейзаж — нощ, лунна светлина — спомага за създаване на елегично настроение. Но пелената изведнъж пада от очите и тишината над развалините свидетелствува, че славата и свободата на страната са изгубени. Тишината се възприема като символ на покорството на българите, вече 500 години търпящи робството. Оживелите видения вълнуват кръвта на Чинтуловите и Славейковите герои, те са по-красиви и истински за тях, отколкото реалният живот. Възниква романтично противопоставяне на идеалното т а м (в миналото) на нерадостното т у к (в настоящето), но тази двойственост е твърде своеобразна — тук няма противопоставяне на земния и задгробния живот, нередко срещашо се у западноевропейските романтици. Инобитието на романтичните герои на Чинтулов и Славейков (в царството на героичното минало на България) служи на целта да се противопостави светът на робството на света на свободата. Чинтулов и Славейков сякаш следват завета на руския романтик Жуковски, който определя така ролята на поета-творец: „Съживи се, пепел на миналото! Сенки на герои и велики хора, станете от мъртвите развалини! Явете се, явете се под лунния блясък в страшно величие!“ („Вадим Новгородски“, 1803). Ако в стихотворенията на Р. Жинзифов и Х. Ангелов се долавя само мъка по миналото величие на България, то в поезията на Д. Чинтулов и П. Р. Славейков, обърната към историята на страната, е изразена и надежда за свободата, която предстои да се завоюва чрез борба.

Към руините на Преслав и Велико Търново с дълбоко вълнение, със сълзи пристъпва и романтичният герой от елегията на Г. С. Раковски „Отлъчие от България еднаго разпаленаго родолюбца българина в лято 1853“. Готвейки се да премине в лагера на руските войски, за да се сражава заедно с руските братя за свободата на поробена България, той, преди да напусне родината, идва при древните развалини — свидетели на славата на предците, за да почерпи решителност и смелост за предстоящата борба с тиранията. Героят на елегията не е пасивен мечтател, а активен борец: „свещеният дълг“ му заповядва да възвърне миналото величие и свободата на България дори ако за това се наложи

да пожертвува живота си. Поетът-революционер Г. С. Раковски съзнателно превръща историческата тема в идейно оръжие на освободителната борба.

Както е известно, „поезията на руините“ има място и в романтичната литература на Западна Европа, където тази тема се свързва със скръбните размисли за преходността на живота, за недълговечността на славата, за тленността на човешкото съществуване. В България покрай подобните тъжни елегични мотиви в „поезията на руините“ присъствува призивът към борба за независимост: тя изразява скръбта по някогашната и в същото време — надежда за бъдещата свобода.

Аналогична функция „поезията на руините“ изпълнява и в романтизма на другите страни, където това направление е тясно свързано с идеите на освободителното движение. Поезията на българските романтици, посветена на героичното минало на страната, може да се постави в един типологически ред с „Размисли“ на руския революционер и поет-романтик К. Ф. Рилеев, които пробуждат, по точния израз на Ал. Бестужев, „доблестта на съгражданите чрез подвизите на предците“²⁸. В Унгария към „поезията на руините“ се обръща Шандор Петьофи („Развалините на кръмата“), в Румъния — В. Кърлова („Руините на Търговище“), А. Хрисоверги („Към руините на крепостта Нямц“), И. Елиаде-Ръдулеску („Нощ сред руините на Търговище“) и други романтици, в чието творчество „миналото сякаш става лозунг, призоваващ към бъдещето“²⁹.

Историко-патриотичната тематика спомага за формирането на нацията, напомня на българите, че ги обединява обща историческа съдба, величествена в миналото и трагична в настоящето. Произведенията, посветени на героичното минало на страната, въодушевяват в борбата за свобода.

Романтизмът, проявил се най-напред (започвайки от 40-те — 50-те години на XIX в.) в българската поезия, се разпространява през 60-те — 70-те години на същото столетие и в драмата и белетристиката. Романтичните прояви в българската белетристика през епохата на Възраждането третира написаната от мене статия „Формирането на българската белетристика и френската романтическа „неистова“ школа“³⁰.

Романтизмът е многостранно, широко явление. Във всяка страна той несъмнено има своя специфика. Но в същото време в него могат да се отделят определени системи, чието поетика е обща за редица национални литератури. Една от тези системи е „неистовата“ романтична литература и нейният български клон е един от паралелните редове в общоевропейската система. Разгледаните две звучения в настоящата статия — на патетичния и елегичния романтизъм — също така могат да се наблюдават в много национални литератури.

Изследването на проблема за романтизма в литературата от епохата на Възраждането води до извода, че това течение е изиграло голяма роля в развитието на новата българска литература. При това за зараждането и развитието на националната поезия, драма и проза решаваща роля играят различни романтични тенденции. Подобни тенденции са известни и в другите европейски литератури, но в България те придобиват специфично национална проява. Това се обуславя от факта, че възникването и развитието на романтизма в България се вдъхновява от процеса на формиране на нацията, от борбата на българския народ за освобождение.

Преведе от руски: Ралица Маркова

²⁸ „Полярная звезда“ за 1823 г., с. 29.

²⁹ Ю. А. Кожевников. Епоха романтизма в румънската литература. М., 1979.

³⁰ Литературна мисъл, 1980, кн. 8, с. 141—151.